

Fryderyk Listwan

PROBLEM ROMANTYZMU W PROZIE WŁODZIMIERZA DAŁA

Wśród badaczy prozy Dała poruszających problem ewolucji metody twórczej pisarza obserwuje się duże zróżnicowanie poglądów. Według jednych (E. Barkowa¹, J. Baer²) opowiadania napisane przez Dała do 1939 roku³ uważa się za romantyczne, zdaniem innych, utwory te posiadają profil realistyczny (A. Smirnowa⁴, M. Fietisow⁵). Przeciwnością poglądów skłania do podjęcia nowej próby rozpatrzenia problemu romantyzmu w prozie Dała.

Już pierwszy utwór Dała, "Cyganka", nasycony etnografizmem, odznaczający się drobiazgowością opisów, demonstrujący umiejętność wnikliwej obserwacji, zdradza przyszłego autora szkiców fizjologicznych. Pierwiastek etnograficzny jest w "Cygance" tak silny, iż przesłania fabułę utworu, hamuje rozwój akcji. Każdy fragment utworu, posuwający w jakiś sposób akcję, staje się pretekstem do zamieszczenia kolejnego opisu. Na przykład rozdział VIII zaczyna się zdaniem: "Хотя я, как вскоре окажется, побыл в собрании весьма недолгое время, но успел заметить, что..."⁶, po którym następuje opis życia arystokracji w Jassach. Charakterystyczna jest tu zarówno obecność czasownika "заметил", jak i sposób prowadzenia opisu z perspektywy narratora wszechwiedzącego. Powtarzający się czasownik "заметил", zastępowany często formami synonimicznymi, wskazuje na za-

fascynowanie pisarza procesem obserwacji, która stanie się później atrybutem Dala-autora szkiców fizjologicznych.

Opisując grupę arystokratów, Dal wskazuje na jej dyferencjację, wyróżniając w niej szereg podgrup (kolejna cecha, charakterystyczna dla "fizjologów"). Charakterystyczne jest tu także dążenie do naukowości, właściwe autorom szkiców fizjologicznych. Dal w opisach bardziej przypomina badacza niż pisarza. Okazję do demonstrowania zmysłu obserwacyjnego stwarza specyfika gatunkowa "Cyganki", która jest genetycznie szkicem podróźniczym. Dal występuje tu w roli spadkobiercy sentymentalistów, chociaż w dziewięć lat po ukazaniu się "Cyganki" napisał utwór "Pechowiec" ("Бедовик", 1939), który jest parodią gatunku "podróży". Efekt komiczny wywołują charakterystyczne tytuły rozdziałów "Pechowca":

- I - Евсей Стахевич еще не думает ехать в столицу.
- II - Евсей Стахевич думает ехать в столицу.
- III - Евсей Стахевич подмазал повозку.
- IV - Евсей Стахевич поехал в Петербург.
- V - Евсей Стахевич поехал в Москву.
- VI - Евсей Стахевич поехал в Петербург.
- VII - Евсей Стахевич действительно поехал в Петербург.
- VIII - Евсей Стахевич поехал в Москву.
- IX - Евсей Стахевич до чего-нибудь доездилися.

Specyfikę gatunkową "podróży" wykorzystuje pisarz w "Cygance" głównie dla zademonstrowania umiejętności obserwacji. W powodzi drobiazgowych opisów tonie fabuła utworu, ginie historia znajomości z Kasandrą wtłoczona w ramy czterech rozdziałów (utwór składa się z trzynastu). Trudno nie dostrzec jednak postaci głównej bohaterki. Pozostawia ona mimo wszystko silne wrażenie. Autor tworzy poetycki portret Kasandry, podkreślając jej zalety: czystość duszy, naturalność zachowania się, wierność. Rzeczowy, sprawozdawczy ton narracji zmienia się, gdy autor kreśli portret Kasandry. Niektóre fragmenty poświęcone bohaterce pełne są

patozu i romantycznego uniesienia. Ilustruje to następują-
 cy przykład: "Где более возвышенного благородства души? Кто
 может отказать такому существу в благочестивом уважении?
 Кто может не признать в нем этой частицы божества, этой ис-
 кры бессмертия и не смириться перед сими знаменами непо-
 стижимой вечности?" (T.VIII, 89). Portret wewnętrzny boha-
 terki uzupełnia kilkoma cechami wyglądu zewnętrznego: "боль-
 шие черные глаза, черные, длинные волосы, волнами упавшие
 на плечи, длинная и широкая в ладонь коса, милая и приятная
 наружность". (T.VIII, 90).

Dla podkreślenia zalet Kasandry autor stwarza tło kon-
 trastowe rysując portret zbiorowy dam należących do "śmie-
 tanki towarzyskiej" w Jassach. Miejscowe arystokratki dal-
 porównuje zartobliwie ze znakami przestankowymi.

"Cyganka" jest jedynym utworem Dala, w którym zabrzmiał
 ton romantycznego uniesienia i patosu. Pierwiastek roman-
 tyczny, który w tym utworze uwidocznił się najbardziej,
 nie jest jednak wystarczająco silny, by na jego podstawie
 można było uznać "Cygankę" za utwór romantyczny. Wydaje się,
 iż trafne będzie uznanie "Cyganki" za utwór odzwierciedlają-
 cy wpływy dwóch prądów literackich, zawierający pierwiast-
 tek romantyczny, wyraźnie jednak przesłaniany i odsuwany
 na plan dalszy przez realia życia codziennego. Nie zmienia
 postaci rzeczy fakt, iż omawiany utwór opublikowany został
 w czasopiśmie "Moskowskij tielegraf". "Cyganka" wzbudziła
 zachwyt Mikołaja Polewoja, który widział w niej przede
 wszystkim to, co było istotne z punktu widzenia redaktora
 czasopisma uważanego za ostoję romantyzmu.

Pierwiastek romantyczny występuje jeszcze w opowiada-
 niach "Bikiej i Maulana" (motyw umiłowania wolności, niezwyk-
 łość bohaterów przewyższających pozostałych mieszkańców au-
 łu nieprzejętnością umysłów) oraz "Podolanka" (motyw do-
 zgonnej miłości - uczucie Wandy do polskiego powstańca).
 W miarę oddalania się od "Cyganki" w każdym następnym utwo-

rze pierwiastek romantyczny staje się coraz mniej widoczny.

J. Baer⁷ analizując opowiadania Dala napisane w latach trzydziestych jako cechę romantyzmu wymienia także egzotykę miejsca akcji i bohaterów. Niewątpliwie zarówno Mołdawia, jak i Kazachstan, były w czasach Dala krainami egzotycznymi. Badacz nie dostrzega jednak bardzo istotnego faktu. Egzotyka w omawianych utworach nie odgrywa tej roli, jaką pełniła w utworach romantyków, którzy przenosili swych bohaterów rozczarowanych rzeczywistością Rosji, pałających pogardą do społeczeństwa, w którym żyli, w odległe i pełne niezwykłości krajiny. Autor "Bikieja i Maulana" ukazuje silną więź bohaterów z krajem, ze środowiskiem. Bikiej i Maulana żyją problemami swoich współziomków. Dla Dala zarówno Mołdawia, jak i Kazachstan, były nie tylko krajami egzotycznymi. Warto przypomnieć, że podczas wojny z Turcją w 1829 roku Dal przez pewien czas przebywał w Jassach i miał możliwość przyjrzeć się ich mieszkańcom, zaś podczas pobytu w Orenburgu (1833-1839) poznał wszechstronnie życie Kazachów. Pobyt w Mołdawii za Uralem dał pisarzowi-realiście bogaty materiał obserwacyjny. O tym, jakie bogactwo obserwacji zawierają utwory Dala, świadczyć może fakt, że zostały one określone mianem "małej encyklopedii"⁸.

Jak już wspomniano, pierwszy utwór Dala wzbudził zachwyt redaktora czasopisma "Moskowskij tielegraf". Polewoj próbował wskazać autorowi "Cyganki" właściwą - jego zdaniem - drogę rozwoju⁹, ten jednak nie poszedł za jego radą. Należałoby raczej powiedzieć: nie mógł pójść, ponieważ romantyzm był obcy osobowości Dala. Można więc przyjąć, że obecność pierwiastka romantycznego w utworach Dala ma charakter przypadkowy. Przemawia za tym także fakt, iż w opowiadaniach z lat czterdziestych pojawiają się elementy parodii antyromantycznej. Są to opowiadania: "Miczman Pocełujew" ("Мичман Поцелуев", 1841); "Kropka Hoffmanna" ("Гюфманская капля", 1846); "Dozgonna miłość" ("Любовь по гроб", 1848).

Opowiadanie "Miczman Pocielujew" rozpoczyna się pełną komizmu sceną pod pomnikiem Piotra I w Połtawie. Po przeciwnych stronach pomnika stoją, przyglądając się posągowi, miczman Pocielujew oraz oficer piechoty, baron Adolf von Adelsburg. Autor stwarza pełne komizmu opisy bohaterów mające odzwierciedlić podniosły stan ich ducha. Pocielujew: "(...) выставил одну ногу вперед, окидывая беглым взором памятник, то улыбался, то слегка призадумывался, и, наконец, переменив ногу и подняв правую руку, сказал вдохновенно (...)".

(Т. III, 374)

Efekt komiczny wywołują tu głównie przygotowania bohatera do zajęcia odpowiedniej pozy harmonizującej z uniesieniem poetyckim. Dodatkowy efekt stwarza gwałtowne przejście od podniosłości deklamowanego wiersza do prozaicznej uwagi: "(...) и замолчал, споткнувшись о четвертую рифму, которая в эту пору как-то не давалась".

Dodatkowe światło na pozę Pocielujewa i na całą scenę pod pomnikiem rzuca komiczna postać barona Adolfa von Adelsburga, oficera piechoty, wyglądem przypominającego biednego rycerza. Komizm w opisie pozy barona tkwi głównie w powtórzeniu pewnych elementów występujących w portrecie Pocielujewa. Tak więc, do zdania: "Почелуев выставил одну ногу вперед" autor dodaje wyrażenie "на целый аршин". Efekt komiczny wywołuje także swoiąty dobór szczegółów. Pełne patosu określenie "думаное, угрюмое чело" nabiera wyraźnie ironicznego zabarwienia w kontekście wyrazów "редкая борода", "ощетинилась". Ironię zawierają także określenia "поэт", "рыцарь" oraz wyrażenia "дезница", "меч". Główną rolę w budowie komicznego obrazu pozy barona odgrywają archaizmy (w podobny sposób autor "Miczmana Pocielujewa" wykorzystał archaizmy w bajkach, parodiując styl bylin).

Nie bez ironii pisze Dal o zainteresowaniu Pocielujewa poezją i o poszukiwaniach źródeł natchnienia: "Что же, вы полагаете, поэт наш вздумал? Безделицу: ему хотелось добыть

каким бы то ни было способом один только поцелуй милостивой девицы (...) а потом бежать домой без оглядки и просидеть ночь напролет над каким-нибудь самодарным твореньем своим, излить все чувства свои в подражании какому-нибудь Нелединскому-Мелецкому, Мерзлякову и даже Карамзину. Смешно и забавно было видеть, как Смарагд выходил день за день на ловлю поцелуя (...)» (Т. II, 416).

Wyprawę Pocałujewa w poszukiwaniu natchnienia znalazły szczęśliwe odzwierciedlenie w tytułach poszczególnych rozdziałów ("Pocałujew szuka pocałunki", "Pocałunek numer 3"). Nieprzypadkowo też bohater nosi znaczące nazwisko Pocałujew. W ironicznym świetle ukazany został także bohaterski czyn Pocałujewa, który uratował młodą i piękną Greczynkę. Fakt ten autor opatrzył następującym komentarzem: "Смарагд при этом деле покривил душой, когда он кинулся в море, несчастная тетка была у него всех ближе под рукой, но он словно не видел судорожной борьбы, словно не слышал отчаянного, дикого крика, проплыл мимо, оставил ее в трех шагах за собой и выхватил из полусомкнутых уже челюстей страшной смерти очаровательную гречанку" (Т. II, 414).

Elementy parodii antyromantycznej wykorzystuje pisarz w celach dydaktycznych. Wskazuje na to między innymi druga część pełnego tytułu opowiadania: "Mieszkan Pocałujew, czyli tużo, oglądaj się". Znaczenie tytułu w kontekście czynów Pocałujewa wyjaśnia w pełni następujący fragment: "Смарагд не обвинял уже встречного и поперечного со слезами блаженства на глазах, и целовался с людьми только в пасху. Смарагд уже перестал искать вдохновенного поцелуя, не вынимал уже сокровищницы сердца своего перед всяким, кто подает ему руку. Приучился жить со светом, нашел точку, где держался в равновесии с внешним миром".

(Т. II, 443).

Elementy parodii antyromantycznej występują także w opowiadaniu "Kropła Hoffmanna". O ile w "Mieszkanie Pocałujew-

jewie" autor w satyrycznym świetle ukazuje określony wzorzec postawy romantycznej, to w "Kropli Hoffmanna" parodiuje także styl romantyczny. Pisarz wprowadza też nową technikę budowania obrazu. W poprzednim opowiadaniu efekt komiczny uzyskiwał dzięki zastosowaniu kontrastujących ze sobą określeń, posiadających odmienne zabarwienie, dzięki gwałtownym zmianom intonacji; ważną rolę odgrywał tam też komentarz autorski. W "Kropli Hoffmanna" rolę komentatora postępowania porucznika Busłajewa pełni jego kolega Gornilin. Gornilin niejednokrotnie "sprowadza na ziemię" skorego do romantycznych uniesień porucznika. Tak na przykład po słowach Busłajewa opiewającego piękno oszu ukochanej: "Глаза, глаза, осыпьте вы меня, подъявши соболиные веки, струями серебра плавучего, дождем хрустальным окатите! Вы искрометные, вы сыплете роскошно, расточительно, тьмы отблесков души, души хрустальной" (Т.І, 216) Gornilin odpowiada, parodiując jego styl: "О, не покуситесь, торозатне, дарите взглядом этим достойным себя, сыпьте серебро свое на доблестную душу, не сыпьте адезьских жем, бжм, бисера (...)" (Т.І, 216). Wtrąca on w swoją "płeść" wyraz "апельсины", wprowadzający do całości wyraźny dysonans. O tym, iż użycie wymienionego wyrazu obłożone było na taki właśnie efekt, świadczy następująca po nim poprawka: "жем, бжм, бисера".

W kontekście ogromnego zainteresowania twórczością Hoffmanna w Rosji intrygująco brzmi tytuł: "Kropła Hoffmanna". Sugeruje on nawiązanie do twórczości pisarza niemieckiego. Wyjaśnienie tej kwestii znajduje czytelnik na końcu opowiadania. Kropła Hoffmanna to nadane jednej z epizodycznych bohaterek przezwisko, które wiąże się z nazwą lekarstwa. Powstaje pytanie: czy jest to jedyne możliwe wyjaśnienie tytułu, czy rzeczywiście utwór Dala nie zawiera żadnych motywów nawiązujących do prozy pisarza niemieckiego? Odpowiedź na to pytanie może dać zestawienie dwóch

płaszczyzn przedstawienia głównych bohaterów, braci Tagonajewów. Autor zrazu ukazuje sylwetki bohaterów jakby przez pryzmat wyobrażeń ludu ("народная молва"). W opinii ludu bracia Tagonajewowie jawią się jako ludzie obdarzeni niezwyczajną siłą, pozostający w związkach z bazylijszkim. Ich niespotykane uzdołnienia, zręczność oraz umiejętność podporządkowania sobie otoczenia tłumaczone są związkami z siłami nadprzyrodzonymi. Poza tym dla większości obserwatorów bracia-bliźniacy, Efrem i Melachij, to jedna osoba, posiadająca zdolność rozdawania się. Gdyby w opowiadaniu bohaterowie ukazani zostali tak, jak widzi ich lud, gdyby nie istniał drugi głos (głos samego autora), wówczas można by mówić o przejęciu przez Dala pewnych cech prozy Hoffmanna (motyw rozdwojenia, zacieranie granicy między fantastyką a rzeczywistością). "Kropla Hoffmanna", wbrew temu, co sądzi J. Baer¹⁰, nie jest jednak opowiadaniem w duchu hoffmanowskim. W utworze tym nietrudno dostrzec akcenty antyhoffmanowskie. W ocenie autora bohaterowie zostają "oczyszczeni" z wszelkiego nalotu hoffmanizmu. Komentarz autora występuje głównie w formie uwag kontrujących. Tak na przykład po opisie zawodów zręcznościowych, w czasie których jeden z braci zwycięża w każdej konkurencji, następuje interpretacja tego faktu przez lud: "(...) молва утверждала, что другой брат или близнец ходил вслуд следом за первым и подавал ему пистолеты, сажал прямо из руки пулю в цель, и когда близнец убил в лет кукушку, то народ был уверен, что какой-то чертенок держал ее вплоть перед ним (...)". (T.I, 146). Wzrostřednio po tym występuje komentarz autor-ski: "Подобные нелепости каждый раз ходили в народе, когда один из близнецов где-либо показывался и обращал на себя внимание. Не умея себе объяснить ловкость или искусство человека, которого он ненавидел, народ придумывал такие обыкновенные в быту его толкования (...)" (T.I, 146).

W podobny sposób tłumaczy Dal zniknięcie Tagonajewa z placu targowego, klęski przypisywane Tagonajewom i ich związkom z "siłami nieczystymi", a także zdolność bliźniaków do łączenia się w jedną postać i rozdawania oraz ich niezwykle podobieństwo fizyczne i duchowe. W pewnym momencie sam autor pisze o rozdwojeniu głosu Tagonajewa, który śpiewając sam sobie wtóruje. Jest to jednak zamierzona niekonsekwencja, służąca do podtrzymywania iluzji tajemniczości bohaterów oraz wzmocnienia efektu nieoczekiwanego rozstrzygnięcia. Zagadkę braci Tagonajewów wyjaśnia ostatecznie list do gubernatora miasta Tugarin. Z listu tego wynika, że bliźniacy to niesłychanie zręczni i sprytni złodzieje, oszuści i fałszerze. Rozwiązanie to ostatecznie obala mit tajemniczości Tagonajewów. Akcenty antyhoffmanowskie polegają nie tylko na pozbawieniu bohaterów cech, które mogłyby wskazywać na ich pokrewieństwo z postaciami występującymi w utworach pisarza niemieckiego. Akcenty te przejawiają się także w wyolbrzymieniu, przejaskrawieniu i deformacji motywów romantycznych. Tagonajewowie posiadają zdolność nie tylko rozdawania się, lecz i "potrajania", zaś pełna poezji Hoffmanowska zielona żmijka z utworu "Złoty garnek" w noweli przybiera postać bazyliuszka.

Opowiadanie "Dozgonna miłość" zawiera parodię motywu silnej i pełnej wyrzeczeń miłości romantycznej. Bohater opowiadania zakochuje się w artystce estradowej i za ostatnie pieniądze kupuje dla niej kwiaty. Pewnego dnia dowiadyuje się o chorobie i śmierci ukochanej, postanawia pójść na pogrzeb i przyłączy się do konduktu. Idąc na omentarz przyrzeka sobie jeszcze raz zobaczyć obiekt swej tragicznej miłości, a następnie popełnić samobójstwo. Gdy po otwarciu trumny okazuje się, iż leży w niej nie artystka, lecz jakiś urzędnik, bohater bardzo szybko zapomina o swej wielkiej miłości i udaje się do domu. Komizm o charakterze makabrycznym opiera się na nieoczekiwanym zwrocie w rozwo-

ju fabuły (odmiana *qui pro quo*) oraz na dosłownym potraktowaniu użytego w tytule określenia "жѣбось по грѣб".

Jak wynika z powyższych ustaleń, w twórczości nowelisticznej Dala obserwuje się jedynie nikłe ślady wpływu romantyzmu. "Choroba romantyczna", którą przeżyło wielu pisarzy-realistów, w przypadku Dala trwała stosunkowo krótko i przebiegała bardzo łagodnie. Jej pozostałością są jedynie pojedyncze motywy romantyczne (poetyzacji dziewczyny z ludu, nieprzeciętności bohaterów, dozgonnej miłości). Brak w prozie Dala lat trzydziestych utworu czysto romantycznego. Poza tym w żadnej z nowel zawierających ślady wpływu romantyzmu motywy romantyczne nie zajmują pozycji kluczowej; są one wyraźnie przesłaniane i odsuwane na plan dalszy przez realia życia codziennego. Nowele "romantyczne" Dala posiadają niektóre cechy właściwe jego późniejszym utworom realistycznym: prowadzenie narracji z perspektywy narratora wszechwiedzącego, demonstrowanie zmysłu obserwacji, dążenie do naukowości (charakterystyczne dla autorów szkiców fizjologicznych), rzeczowy ton. (z wyjątkiem niektórych fragmentów "Cyganki"), nasycenie szczegółowych opisów realiami życia codziennego.

Zainteresowanie Dala romantyzmem było powierzchowne i ograniczało się do mechanicznego przejęcia niektórych motywów. Fakt, iż w latach czterdziestych Dal demonstrował postawę wręcz antyromantyczną, parodiując styl oraz motywy romantyczne, dodatkowo potwierdza myśl, iż romantyzm był obcy osobowości autora "Miczmana Pocielujewa", mimo że w pewnym okresie wzbudził jego zainteresowanie.

PRZYPISY

¹ E. Barkowa, Dal kak bielletrist, "Woroniežskij istoriko-arhieologičeskiy wiestnik", Woroniež 1921.

² J. Baer, Vladimir Ivanovič Dal as a belletrist, Haque and Paris 1972.

³ Do opowiadań napisanych w latach trzydziestych zaliczyć należy: "Cygankę", "Bikieja i Maulanę", "Podolanke", "Bułgarkę", "Zaskoczenie". Rok 1839 to rok pojawienia się opowiadania "Pechowiec", które uważa się za stadium przejściowe od romantyzmu do realizmu.

⁴ A. Smirnowa, Dal i naturalnaja szkoła, Saratow 1972 (kandidskaja dissertacuja).

⁵ M. Fletisow, Pierwyje russkije powiesti na kazachskie tiemy, Alma-Ata 1950.

⁶ Cytat ten, podobnie jak pozostałe, zaczerpnięty został z dziesięciotomowego wydania utworów Dala. W celu uproszczenia w przypadku następnych cytatów podane zostaną w nawiasie numery tomów i stron. Zob. W.I. Dal, Polnoje sobranije sozinenij w diesiati tomach, Spb. 1897-1898, t. VIII, s. 85.

⁷ J. Baer, op. cit.

⁸ M. Fletisow, op. cit., s. 159.

⁹ Zob. "Moskowskij tielegraf", 1833, t. 50, s. 242-243.

¹⁰ J. Baer, op. cit., s. 101.

¹¹ Artykuł ten, jak również zamieszczony w niniejszym roczniku artykuł o poetyce szkiców fizjologicznych Dala, są częściami większej całości monografii prozy autora "Cyganki". Inne rozdziały monografii ukazały się w poprzednim zeszycie rocznika. Zob. F. Listwan, Pierwiiastek autobiograficzny w nowelach W. Dala, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace rusycystyczne IV, Kraków 1973, s. 31-38. oraz F. Listwan, Stan badań nad prozą Włodzimierza Dala, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace rusycystyczne V, Kraków 1978, s. 19-29.

Фридерик Листван

ПРОБЛЕМА РОМАНТИЧЕСКОГО НАЧАЛА В ПРОЗЕ ВЛАДИМИРА ДАЛЯ

В статье рассматривается проблема эволюции творческого метода Дала. Подчеркивается факт, что уже первый, наиболее романтический рассказ писателя /"Цыганка"/ содержит реалистическое начало и обнаруживает в Дале будущего автора физиологических очерков. Одним из доказательств случайности следов романтизма в прозе Дала автор статьи считает наличие в его рассказах пародии романтических мотивов.